

ВОЛОДИМИР ШЕЛЕСТ

КНЯЖА УКРАЇНА

у

СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ

ВИДАВНИЦТВО "ВІЛЬНЕ СЛОВО"

Торонто

1961

ВОЛОДИМИР ШЕЛЕСТ

КНЯЖА УКРАЇНА
у
“СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ”

(НАРИС)

ВИДАВНИЦТВО “ВІЛЬНЕ СЛОВО”

ТОРОНТО

1961

БІБЛІОТЕКА "ВІЛЬНЕ СЛОВО" Ч. 4

ВІДБИТКА З "ВІЛЬНОГО СЛОВА"

На обкладинці: Битва з половцями. Малюнок С. Кобуладзе, 1946 р.

НАКЛАДОМ В-ВА "ВІЛЬНЕ СЛОВО"

Printed by **Basilian Press**
286 Lisgar Street — Toronto 3, Ontario — Canada

“Слово о полку Ігоревім“, як найстарша писана пам'ятка старокняжої України, крім своїх художньо-літературних вартостей, містить у своєму змісті також згадки про історичні події тих давніх часів, які мали рішучий вплив на хід державного життя; спричинилися до захитання могутньої міці Київської держави і поступового зниження її провідної ролі на Сході Європи.

При аналізі історично-політичних моментів XI-XII століття виявляється цілий ряд хворобливо-крамольних причин, які варто насвітлити, бо вони виявляють багато свідчень історично-політичної природи та до великої міри відповідають на питання: Чому і яким чином могутня Київська держава втратила свій престиж та розпалася на окремі держави?

Київська держава, так само, як і Імперія Карла Великого, через брак міцної внутрішньої політичної структури, зійшла з арени провідної історично-політичної гри, і в своєму занепаді почала формувати підстави для творення Польщі, Московщини, Білорусі та балтійських держав.

Основною причиною занепаду державної сили Київської Русі-України були хворобливі взаємовідносини між поодинокими князями та навіть цілими княжими династіями.

Згадки про міжусобиці князів у “Слові о полку Ігоревім“, подекуди надто яскраво підмічені й обарвлені авторським стилем осуду до такої міри, що нашому сучасникові ясніше уявляється мінливість подій та причин, що лишили на тих подіях такий чи інший відбиток. Ті короткі згадки — слова авторського голосу осуджування та перестороги, при порівнюванні з іншими історичними джерелами того часу, кидають яскравий пучок світла навіть і на так звані “темні“ місця чи не-

доказані речення тогочасних літописів. Ті згадки також дають змогу нам об'єктивніше оцінювати ширину замислів та глибину думок самого автора "Слова о полку Ігоревім", а тим самим і можливість витягати середне для оцінки пересічної верстви староукраїнського населення, виходячи з засадою: "Який народ, така й його провідна верства".

У "Слові" сам автор ставив перед собою завдання показати в ширшому аспекті не тільки самий невдалий похід князя Ігоря Святославича на половців 1185 року, але й глибше з'ясувати причини ширшого історичного тла: Чому князь Ігор вирушив у похід тільки з своїм братом Всеволодом? Чому до походу не приєдналися інші князі? Чому половці часто нападали на українські землі? Чому князі не могли спромогтися на одностайну поставу у важливих державно-оборонних справах?

Автор "Слова" починає свій твір цікавим вступом, ніби розмовою з читачем. Говорить, що йому подобається манера його попередника "Віщого Бояна", обдарованого великим даром співця, але йому — авторові — доведеться у своїй поетичній пісні іноді й промовити гірке слово правди. Згадати й минуле. Повернутися думками в попередні часи, щоб повніше висловитися про дійсність разом з її зародковими передумовами, які тягнуться видимою стрічкою через сторіччя, як химерна проказа незгоди й кривавої міжкняжої крамоли.

Відчувається, що автор "Слова" крім неперевершеного дару поета, мав також й інші властивості великої людини: історика, полум'яного патріота, географа, політика і, правдоподібно, воїна-дружинника. Відчувається, що він брав до серця державні справи своєї батьківщини. Сумував над її невдачами; гордився героїзмом її князів та дружинників, наділяючи їх найкращими епітетами; закликав до єдності, при чому застерігав, що без спільних зусиль князів держава Київської Русі-України буде подолана диким степом.

Суспільно-політична структура Київської держави одинадцятого сторіччя майже нічим не відрізнялася від

структури країн Західньої Європи. У Західній Європі, як і в Київській Русі, формувався й устійнювався устрій феодалізму. Розбудовувалися існуючі міста та закладалися нові. Зростала тенденція до незалежності окремих князівств, щоб найбільше усамостійнитися і цим самим визволитися з залежності головного князя-формального керівника держави.

Це був дух доби, яка включила у свою орбіту Київську державу, що в європейському розумінні була кінцевим пунктом, від якого вже починався інший світ “дикого поля” кочових орд.

“Споминав він, кажуть, перших часів усобиці” (З тексту “Слова о полку Ігоревім”).

У літописі пишеться, що Володимир Великий помер несподівано 1015 р. По його смерті в Київській Русі розпочинається така сама боротьба за великокняжий престіл, яка вже була після смерти Святослава. Історія починає повторюватися. Найтрагічніші методи братовбивства, що їх вживав Володимир Великий, тепер переймаються його синами в боротьбі за Київський престіл.

Син Володимира Святополк, який перебував у Києві, утаїв смерть свого батька і сам засів на престіл з твердим наміром перебити всіх своїх братів і самому залишитися безконкурентним правителем держави. “Переб’ю всіх своїх братів і буду один володіти Руською землею” (Літопис “Повість Временних Літ”). Але братів було багато і всіх не легко було перебити. Згідно літописних вісток, Володимир Великий від усіх своїх жінок мав дванадцять синів, якими думав обсадити волості своєї великої держави.

Святополк мав нагоду для своєї каїнової затії, бо у той час у Києві не було війська, не було нікого з братів. Князь Борис був у той час з військом (дружиною) свого батька на східньому пограниччі, очікуючи нападу печенігів. Печеніги не нападали, і Борис вирішив повернутися до Києва. Саме тоді він отримав вістку про те, що батько помер. Князь Борис не хотів йти війною на свого брата Святополка, а скоріше волів

піддатися під його владу. Цим він зробив фатальну помилку і був убитий слугами Святополка.

Літопис "Повість Временних Літ" залишив для історії імена (Путша, Талець, Єловіт, Ляшко), які убили Бориса, називаючи їх синами сатани, бісовими слугами.

"От убив я Бориса. Як би убити Гліба?". Через короткий час Святополк здійснює свій другий братовбивчий плян. Князя Гліба вбили Святополкові слуги. Третьою жертвою впав князь Святослав. Таким чином Святополк убив трьох братів.

Чому Святополк вибрав князя Бориса, як першу жертву? Відповідь на це питання дає проф. М. Грушевський у своїй "Історії України - Руси", том I, стор. 532. Хоч проф. Грушевський у поясненні застерігається словом "здається", все ж таки його пояснення слід уважати за найбільш авторитетне. Проф. Грушевський пише, що Володимир Великий ще за свого життя призначив на своє місце молодшого сина Бориса, бо старшого сина Святополка Володимир не любив. Не любив тому, що Святополк (Турівський князь) за намовою свого тестя Болеслава польського приготував повстання проти його. Через це Володимир позбавив його права на княжу волость, залишивши тільки Вишгород, як мале місце для резиденції. Отже, Святополк, наперекір батьківському бажанню, почав жорстоку боротьбу за владу.

Святополк не здобув повної перемоги, бо у Новгороді сидів Ярослав (Мудрий), а в Тмутороканській землі Мстислав, що мав репутацію войовничого хороброго князя. Цих двох братів найбільше боявся Святополк, бо вони пильно слідували за подіями і скоро перегородили йому дорогу.

Автор "Слова о полку Ігоревім" прихильно висловлюється про Ярослава та Мстислава, "що зарівав Редю перед полками касозькими". Похвала цілком справедлива. Ярослав і Мстислав підійшли розумно до державних справ, забезпечивши своїй батьківщині спокій, добробут та цим самим дали можливість для її культурного розвитку, але не надовго. Колесо історії знову

зупинилося на старому слизькому місці і в гру ввійшли ті самі старі причини.

“Засумували в городах заборола, а веселість поникла“. (“Слово о полку Ігоревім“).

Розгромивши Святополка та його спільників печенігів на Алтинському полі, Ярослав закінчив трирічну боротьбу за Київський престіл і з того часу, себто 1019 року, стає київським князем. Але то ще не була повна перемога, бо на півдні українських земель князував ще один брат Ярослава, Мстислав, що вславився своїми успішними війнами з ясами й косогами. Мстислав кожного часу міг виявити свої претенсії також до київського престолу.

Мстислав відзначався бравурною войовничістю. Про це згадує автор “Слова о полку Ігоревім“, а ширше описується в “Повісті Временних Літ“ про його двобій (один на один) з косьцьким князем Редедю 1022 року, якого Мстислав зарізав ножом.

Автор “Слова о полку Ігоревім“ окремим місцем відзначає обох братів: Ярослава й Мстислава гарною теплою згадкою, помимо того, що Мстислав таки виявив свої претенсії до київського престолу, вибираючись 1023 року походом на Ярослава, але під оглядом етики і міри родинного зв’язку, той його похід варта ставити, як один з непоганих прикладів нашої історії, бо пізніші наслідки його варті особливої уваги:

Підступивши до Києва, Мстислав не хотів брати його війною, бо розумів, що його військові спільники хозари й косоги могли б зробити в Києві великі матеріальні спустошення;

Після того, як він (Мстислав) переміг Ярослава в бою біля села Листвена на Чернігівщині та оглядаючи ранком побоєвище, зауважив, що між поляглими в переважній більшості були чужі воїни. Мстислав з задоволенням сказав: “Хто тому не радий? Тут лежить сіверянин, а тут варяг, а дружина своя ціла“.

Виявляється, що Мстислав був добрим вояком і патріотом, який дорожив життям дружинника-русича на чий стороні б він не воював: чи його, чи на Ярославовій;

Та найбільшу міру етики та родинного зв'язку виявив Мстислав у тому, що запропонував переможеному братові Ярославові місце старшого князя на київському престолі і добрі братерські відносини: "...післав Мстислав за Ярославом, говорячи: Сідай в своєму Києві: ти старший брат, а мені най буде та сторона Дніпра". ("Повість Временних Літ"). Це саме джерело подає далі: "...і затихли усобиці й заколот та була тишина...".

1026 року Ярослав повернувся до Києва. Згідно мирної умови Ярославові припав Київ та всі землі Дніпрового правобережжя, а Мстиславові Чернігів і землі ліворуч Дніпра.

Проф. Грушевський думає, що власне на тому союзі синів Володимира Великого: Ярослава і Мстислава, зродилася погідна основа для дальшого політичного розвою Сходу Європи, яка виявилася кращими зразками державної стабілізації. Це цілком справедливо, бо коли б не було такої братньої згоди, то хто зна чи доба князювання Ярослава Мудрого позначилася б такими високими державно-політичними та культурними процесами.

Роки князювання Ярослава були роками "золотої доби" Київської держави. У тому часі вона була наймогутнішою, найкультурнішою державою цілого Сходу Європи, а її столиця — Київ уважався "суперником Константинополя й славою грецького християнського світу".

"Сила, блиск і багатства княжого двору Ярослава, велич і слава столичного Києва — широким розголосом котилась по Європі. Не диво, що всі володарі шукали приятні могутнього українського князя й старалися споріднитись з його родом... Ці широкі споріднення, що йшли від візантійського імператорського двору аж на другий кінець Європи до англійської королівської корони, спонукали істориків назвати українського монарха "гетем Європи".

(М. Небелюк. "Анна Ярославна". Ст. 17. Париж-Ліон 1952).

Все, що має свій початок — має й кінець, так говорить у нашій приказці. “Золоті часи” Ярослава закінчилися. Сини його не дотримувалися батькового заповіту, а старалися якнайширше розширити свої володіння. Хоч Ярослав заповідав їм жити в згоді, так як вони були синами одного батька й матері (натяк на те, що сини Володимира Великого походили від різних матерів), але, через якийсь час, вже було багато внуків одного діда, які теж претендували на свою пайку княжого наділу. Проф. М. Грушевський твердить, що власне сама система права на великокняжий престіл, породжувала цілий ряд некорисних політичних ситуацій в трактуванні осиротілих небожат.

У системі княжого спадкового наслідства треба шукати основних причин занепаду Київської держави. Всі ті причини були не що інше, як тільки повторення аналогічної натури.

Сини великого батька, що помирав, вперто боролися за владу доти, поки один з них не опановував ситуації іноді нелюдським крамольним засобом братовбивства. Відносний спокій панував не довго, бо після його смерти знову розпочиналася боротьба, як пише старовинний автор: “ми же на преднее возратімся”.

Крім цих княжих міжусобиць, висувався ще один, не менш важливий фактор до причин занепаду Київської держави, — це напади половецьких орд.

Більшість українських істориків погоджуються з думкою, що в далекосяглій політиці Київської держави зроблено одну помилку, а саме, тогочасні збройні сили Київської держави розбили пошарпану половцями орду торків, замість того, щоб використати її в боротьбі з сильнішим ворогом — половцями.

Але найбільшим лихом Київської держави було впровадження чужих сил у свої внутрішні міжусобні чвари. (Та чи тільки в старі часи?).

Під датою 1073 року давній літописець пише: “Посіяв диявол незгоду серед братів-Ярославичів” (Повість Временних Літ“). Згадує про це й також автор “Слова о полку Ігоревім“:

“...минули літа Ярослава;
були походи Олегові,
Олега Святославича.
А той Олег мечем крамолу кував
і стріли по землі сів.
Вступає він в золоте стремено в городі Тмудорокані
той же дзвін чув давній Ярославів син Всеволод,
а Володимир щоранку вуха закладав у Чернігові...”

Щоб уможливити краще розуміння наведеного уривку з “Слова о полку Ігоревім”, треба знову повернутися до історії тих часів, щоб повніше виявити загальну ситуацію міжкняжих взаємин, а також на тлі тієї загальної ситуації вирізнити “гореславну” ролю нащадка Ярослава Мудрого — Олега Святославича.

Брат Ярослава Мудрого, Мстислав, помер 1036 року, не залишивши наслідників. Правдоподібно він мав одного сина, бо літопис під датою 1033 року згадує про смерть Євстафія Мстиславовича. З цього виходило б, що Євстафій був єдиним сином Мстислава і помер скорше від свого батька. Про інших членів Мстиславової родини нічого не відомо. Ніяких історичних згадок не маємо. Та й до самої дати смерти Мстислава є деякі розходження. Наприклад, проф. Дм. Дорошенко в своїй “Історії України” подає, що Мстислав помер 1034 року. Отже виникає різниця в даті на два роки. Хоч є більше правдоподібности, що Мстислав помер таки 1036 року.

Ярослав залишився безконкурентним володарем української землі, якою правив до своєї смерти 1054 року. Тут треба згадати, що після смерти Мстислава, Ярослав відібрав силою княжий наділ ще в одного свого брата Судислава, а його посадив у в'язницю. В історії немає аргументації в достатній мірі, щоб можна докладніше висвітлити, чію сторону заступав Судислав у братній війні Володимировичів. У кожному разі можна припускати, що Судислав був під протекцією Мстислава. Не чіпав Ярослав також з якихось причин землі Із'яслава Володимировича, якого рід князував у Полоцьку.

За винятком полоцького князівства, всі землі України, Білорусі та Новгородщина, аж за Чудське озеро, і велика частина Московщини, були в руках Ярослава. (Читач може собі уявити могутність тодішньої України-Русі та обширність її території). Недарма автор “Слова о полку Ігоревім” з сумом згадує про ті прекрасні часи нашого історичного минулого: “...минули літа Ярослава...”.

Після смерти Ярослава Мудрого всі простори його володіння переходять до його синів, яким ще до своєї смерти Ярослав розподілив княжі наділи: Старшому синові Із'яславу призначив Київ, другому — Святославові — Чернігів з муромськими й тмутороканськими землями, третьому — Всеволодові — Переяслав з ростовськими й суздальськими землями, четвертому — Ігореві, землі Волині з містом Володимиром-Волинським, п'ятому — В'ячеславові — Смоленщину з м. Смоленськ.

З цим самим вводиться певна династична структура, яка, здавалося б, мала сильні основи, але насправді до великої міри спричинилася до порушення взаємин всередині самої династії і цим самим позначилася негативними наслідками вже в дуже скорому часі. Це з яскравою очевидністю можна прослідити в згаданій уже “гореславній” ролі Олега Святославича (внука Ярослава Мудрого і діда князя Ігоря. Ігоря, що його оспівано в “Слові о полку Ігоревім”).

Згідно згаданої династичної структури, розподіл чергування в праві володіти великокняжим київським престолом відбувався так, що після смерти київського князя, Київ переходив до старшого з братів, а не до сина померлого. Такий порядок ставив у відповідному чергуванні головніші українські міста: Київ, Чернігів, Переяслав, Володимир-Волинський і так далі. Отже, місце київського зверхнього князя займав чернігівський князь, який був авторитетним зверхником для всіх інших. Діти-сироти померлого київського князя змушені були здаватися на ласку свого дядька, або йти в “ізгої”. Себто, ставали князями без князівств. Звичайно, що часто вони виявляли свої претенсії на свою ча-

стку землі і такі домагання попирали навіть збройними силами, створюючи внутрішні замішання в державі.

А ще сумніше складалася ситуація тоді, коли такі князі-ізгої, за браком своїх збройних сил, запрошували собі в спільники жорстоких степових кочовників, які з своїм приходом на українську територію безжалісно пљондрували її. На нещастя української історичної долі, 1061 року на пограниччі східніх українських земель появилися кочові орди половців, які розмістилися в степах, чекаючи відповідної нагоди для нападу на багату й культурну Українську Державу. Половців було дуже багато. Як пише проф. Дм. Дорошенко, половці розсілися в степу “від Дону до Дунаю, як раніше печеніги, і більш як півтора століття не давали спокою українському народові”.

Для синів Ярослава Мудрого ті половецькі орди були складною проблемою. Крім цього, полоцький князь Всеслав, який мав репутацію чарівника-вовкулаки, 1067 року напав на Новгород. Автор “Слова о полку Ігоревім” пише про ту подію: “...одчинив ворота Новгороду, розбив славу Ярославу, скочив вовком до Немизи з Дудуток”.

Звичайно, що Ярославові сини: Із'яслав, Святослав і Всеволод не могли йому простити такого вчинку. Спільними силами вони розбили дружину Всеслава-чарівника у завзятій битві на річці Немизі.

“Слово о полку Ігоревім” згадує про ту битву дуже образно: “На Немизі снопи стелять головами, молотять ціпами харалужними, на току життя кладуть, віють душу від тіла”.

(Автор цими словами прирівняв жорстокий хід битви до молотби). Всеслав-чарівник опинився у київській тюрмі.

1068 року сильні орди половців напали на Україну. Згадані вже три брати — сини Ярослава Мудрого — спільно виступили проти половців. Бій відбувся на Алті. Нещасливо випав він на долю Ярославичів. Половці розбили їх спільне військо й розсілися по Україні, загрожуючи навіть Києву.

Стурбовані кияни вимагали від свого князя Із'я-

слава зброї, щоб боронитися проти степових ворогів, але Із'яслав не давав зброї, бо боявся повстання проти себе. (Кияни не любили його). Повстання киян таки вибухло. Збунтовані кияни під час повстання розбили склад зброї. Тоді визволили з тюрми полоцького князя Всеслава-чарівника і проголосили своїм князем, а Із'яслава прогнали з Києва.

Верткий, хитрий чародій Всеслав не всидів довго на престолі київського князівства. Фактично, він підвів киян, бо не виконав їх сподівань. Відчуваючи загрозову ситуацію для себе й свого полоцького князівства, Всеслав залишив киян в самому розпалі боротьби з військом Із'яслава біля Білгороду, а сам утік до свого Полоцька.

У "Слові о полку Ігоревім" автор коротко, але з влучним алегоричним підкресленням відмітив ту подію та Всеславу ролю в ній.

"І діткнувся ратищем золотого стола київського. Скочив од них лютим звірем опівночі з Білгорода, щезнувши у синій млі".

Полоцький князь Всеслав своєю химерною особливістю давав привід до легенд, які снувалися навкруги його особи. В таких легендах згадувалося, що він міг перекидатися в звірів і за одну ніч перебігати великі віддалі. Наприклад, віддаль від Полоцька до Тмуторокані для його не робила надто великих труднощів. Він появлявся несподівано і так же несподівано щезав "у синій млі". Його хитра, вертка політика в княжих взаєминах того часу не завжди була виразна, але помічається її вплив на хід внутрішніх міжкняжих взаємин аж до кінця XI століття.

Із'яслав повернувся до Києва. Покарав киян за повстання. Він був огірчений на своїх братів, Всеволода і Святослава, що вони частинно були проти його. Із'яслав пробує нав'язати приязнь з Всеславом-чарівником. Звичайно, це загравання Із'яслава з Всеславом не подобалося Святославу і Всеволодові. 1073 року вони проганяють Із'яслава з Києва. Київський престіл займає Святослав Ярославич і княжить до 1076 року. (Святослав помер 1076 року від невдалої операції).

Зі смертю Святослава Ярославича київський престіл переходить до Всеволода Ярославича. Всеволод віддає на якийсь час волинські землі Олегові (синові померлого Святослава).

Із'яслав у тому часі поспішно шукає собі союзників на чужині, щоб з їхньою допомогою повернутися до Києва та відібрати втрачений престіл. Йому вдалося намовити німецького імператора Генріха IV, а також папа римський Григорій VII схилився на його сторону. Із'яслав повертається. Всеволод віддає йому київський великокняжий престіл, а собі забирає посілості дітей свого брата Святослава. Таким чином князь Олег Святославич став князем-ізгоем (князем без князівства).

Олег почав уперто домагатися батьківського наділу (Чернігова), бо уважав, що Чернігів належить йому по праву.

До Олега приєднався такий самий князь-ізгой Борис Вячеславич, який теж був позбавлений батьківського наділу (Смоленщини). Олег з Борисом запросили собі до спілки половців і збірними силами пішли на Чернігів. Проти них виступили: Всеволод з сином Володимиром (Мономахом) та Із'яслав з сином Ярополком.

Літопис "Повість Временних Літ" пише: "...привели Олег і Борис поганих на Руську землю і пішли на Всеволода з половцями..."

Головний бій відбувся 3 жовтня 1078 року на "Нежатиній ниві" коло Чернігова. В тій боротьбі загинув князь Із'яслав, також загинув Олегів спільник молодий князь Борис.

Автор "Слова о полку Ігоревім" наводить такі слова:

"Бориса ж Вячеславича хвальба на суд привела
і на зелений покров Канини поклала
хороброго і молодого князя за обиду Олегову".

У літописі "Повість Временних Літ" літописець трохи більше пише про ту "хвальбу" Бориса. Пише, що Олег побачив велику силу своїх противників та почав переконувати Бориса, щоб відступити, бо їм двом буде не під силу битися з чотирьома князями. Борис не по-

слухав та ще й хвалився, що він один може перемогти їх. Бій був завзятий. Борис за свою “хвальбу” заплатив життям. Із’яслав загинув теж, допомагаючи своєму братові Всеволодові в боротьбі з племінниками. Цікавий той факт, бо ж Всеволод 1073 року доклав своїх зусиль, щоб прогнати Із’яслава з Києва. Виходить, що Із’яслав простив йому той вчинок і став по його стороні.

Автор “Слова о полку Ігоревім” пише, що після бою син Із’яслава Святополк “повелів отця взяти свого поміж угорськими іноходцями до святої Софії, до Києва”. У літописі описується похорон Із’яслава у Києві та плач над ним Ярополка. В тексті “Слова о полку Ігоревім”, мабуть, зроблена помилка: замість Ярополка, написано “Святополк”. Старший син Із’яслава, Святополк Із’яславич не міг брати участі в битві на “Нежатиній ниві”, бо він у той час перебував у Новгороді. Проф. М. Грушевський, правдоподібно на основі літопису, теж згадує Ярополка. Отже, з цього виходило б, що Ярополк, який разом з своїм батьком Із’яславом брав участь в битві, “повелів отця узяти свого...”.

Не хвалить автор “Слова о полку Ігоревім” Ярославого внука — Олега Святославича. В одному місці автор навіть не хоче вживати його імені, бо замість імені Олега пише тільки “того”. Авторіві, з перспективи часу, було вже добре видно, яких то гірких діл наколотив Олег.

Хоч, правда, була й частина рації по стороні Олега. Він мав право домагатися своєї князівської пайки у спадщині свого батька, але засоби його домагань з покликанням половців собі на поміч, були непростимим гріхом супроти своєї батьківщини і через це він увійшов в історію з іменем “Олега Гореславича”.

“Тоді за Олега Гореславича,
сіялося й виростало усобицями,
гинуло добро Даждьбожого внука,
в княжих крамолах віки вкоротилися людям.
Тоді по Руській землі рідко ратаї гукали...”

(З тексту “Слова о полку Ігоревім”)

Битва на “Нежatinій ниві” була передвісником важких історичних часів України-Русі. Половці чинили все частіші і частіші набіги в українські землі. Забирали українське населення в невільницький ясир, грабували, палили. Ті половецькі напади були найбільшим лихом для українського населення. Недаром автор “Слова о полку Ігоревім” пише: “Тоді по Руській землі рідко ратаї гукали”. (Ратаї — селяни-хлібороби). В “Історії СРСР” том I, стор. 49, наведено слова одного грецького автора, який писав:

“В одну мить, половець близько і от уже нема його. Вчинив наїзд і, стрімголов, повними руками хапається за повіддя, поганяє коня ногами та бичем і вихором мчить далі, ніби бажаючи перегнати бистрого птаха. Його не встигли побачити, а він уже зник з очей”.

Олег “Гореславич” не виграв битви на “Нежatinій ниві”. Втративши там свого спільника Бориса, Олег подався на південь у Тмуторокань. Але це не була капітуляція його крамольних плянів.

Місце вбитого київського князя Із'яслава зайняв Із'яславів брат Всеволод (батько Володимира Мономаха). Володимир Мономах засів на престолі Чернігова. А коли Всеволод помер (1093), Володимир Мономах запросив Із'яславового сина Святополка з Новгороду на великокняжий київський престіл, залишаючи за собою Чернігів.

Тут можна зупинитися на “чернігівській справі”, пояснюючи слова в тексті “Слова о полку Ігоревім”: “а Володимир щоранку вуха закладав в Чернігові”. (Володимир Мономах знав, що на Чернігів претендує Олег).

Час князювання старшої генерації Ярославичів закінчився зі смертю Всеволода. Від 1093 року провід державного управління переходить до молодшої генерації — Ярославових внуків.

Всеволод залишився в історії, як один з найбільш впливових і розважних синів Ярослава. Він так само як і Ярослав Мудрий дбав про нав'язання добрих відносин з впливовими володарями Європи, споріднюючись

з ними родинними зв'язками: сам Всеволод був одружений з візантійською царівною; сина — Володимира Мономаха, одружив з принцесою англійського королівського двору; дочка була віддана за німецького цісаря Генріха IV; інші подружжя зв'язували його рід з впливовими скандинавськими родами.

У ділянці культури й освіти Всеволод також старався наслідувати свого батька, бо сам Всеволод був високоосвіченим князем, тому й старався продовжити Ярославів традиції на довші часи.

Всеволод турбувався майбутньою долею своєї батьківщини, відчуваючи її трагічну ситуацію. Найбільше непокоїв Всеволода його гореславний племінник Олег з його ворожбною політикою загравання з половцями. Не даром автор "Слова о полку Ігоревім" писав, що коли Олег вступав "в золоте стремено в городі Тмуторокані — той же дзвін чув давній Ярослав син Всеволод" навіть у могилі, "а Володимир щоранку вуха закладав у Чернігові", щоб не чути прикрих вісток про затиї Олега.

Олег почав всю свою увагу зосереджувати на Володимира Мономаха, бо хоч Володимир Мономах і не був зверхнім київським князем, але в дійсності він в своїх руках тримав важливіші вузли державного управління та був більше впливовий, ніж сам київський князь Святополк Із'яславич. А крім того, Володимир Мономах сидів на чернігівському престолі, до якого Олег мав свої незмінні претенсії.

Вже у перший рік князювання Святополка, себто 1093, на українські землі налинула сильна половецька орда. На бій з тою ордою виступили Святополк та Володимир Мономах з своїм молодшим братом Ростиславом. В тій битві українські князі потерпіли поразку. Крім того, Володимирів брат Ростислав втопився у річці Стугні. Володимир Мономах намагався врятувати його, але мало сам не втонув.

"Плаче мати Ростиславова по юнаку князю Ростиславу. Поникли квіти жалобою, і дерево з тугою к землі приклонилось" — так описує ту сумну подію автор "Слова о полку Ігоревім".

В цьому місці треба б спростувати одну помилку, яка є в “Історії України” проф. Дмитра Дорошенка, де він на сторінці 43 пише:

“Половці ще в перший рік князювання Святополка напали на Київщину і розбили військо Святополка, при чому в річці Стугні втопився молодший брат Святополка князь Ростислав”.

При дослідях тієї події в інших історичних джерелах, — пишеться, що князь Ростислав був братом Володимира Мономаха, а не Святополка. В книжці “Художественная проза Киевской Руси XI-XIII веков” в розділі “Повесть Временних Лет” на сторінці 110 написано:

“Владимир же собрал воинов своих и послал по Ростислава, брата своего в Переяславль, веля ему помогать Святополку”.

Якщо б з тільки-що наведеного вислову давнього літописця, через такий стилістичний склад речення, видавалося, що Володимир післав за Ростиславом свого брата, — то на стор. 111 знаходимо недвозначне пояснення:

“И утонул Ростислав, син Всеволода. Владимир же перешел реку с малою дружиною, — ибо много пало людей из полка его и бояре его тут пали. И, перейдя на ту сторону Днепра, плакал по брате своем и по дружине своей...”

Знову ж на сторінці 343 в тому самому джерелі написано:

“Речь идет о гибели брата Владимира Мономаха, князя Ростислава Всеволодича, утонувшего в 1093 г., двадцати двух лет от роду, при переправе через реку Стугну...”

Ситуація в останніх роках одинадцятого сторіччя була досить скomплікованою. Половецькі наїзди і міжусобні чвари між князями давали себе відчувати в досить дошкульних виявах. Київський князь Святополк приходиться до висновку, що з половцями потрібно замиритися і коштом того мирного часу можна буде впорядкувати внутрішні міжкняжі відносини в країні. Святополк одружується з дочкою половецького хана Тугор-

хана 1094 року. Правдоподібно, що такі одруження не обмежилися лише одним чи двома випадками.

Не поминув й цього факту своєю увагою автор “Слова о полку Ігоревім”, пишучи про битву з половцями, він — автор прирівнює її до бучного пиру сватів. (“Сватів напоїли”).

“Тут кривавого вина не достало;
тут пир докінчили хоробрі русичі:
сватів напоїли
і самі полягли
за землю Руську”.

Того ж самого року, коли-то Святополк став зятем половецького хана і здавалося, що на якийсь час запа-нує мир, — Олег “Гореславич” навів знову половців на українську землю. Підійшов він до Чернігова. Цього разу він ще сильніше виявив свою деструктивну силу, палючи навколишні села та монастирі.

Володимир Мономах побачив, що йому не залишається іншого виходу, як тільки повернути Олегові Чернігів, а самому перебратися у Переяслав. Крім того, Святополк і Володимир 1096 року послали своїх посланців до Олега з проханням, щоб він прибув до Києва, і там, разом з ними в присутності духовенства і державних людей, заключив договір спільної оборони від половецьких нападів.

У літописі “Повість Временних Літ” наведено слова князів Святополка та Володимира Мономаха, якими вони зверталися до ворохобного Олега, щоб він — Олег — прибув до Києва на раду князів у справах спільної оборони українських земель від половецьких наїздів:

“Йди в Київ, та заключимо договір про Руську землю перед єпископами, і перед ігуменами, і перед мужами батьків наших, і перед людьми міськими, щоб оборонили ми Руську землю від поганих”.

Далі той же літопис пише, що Олег зігнував запрошення. На раду не з’явився, даючи зухвалу відповідь, що мовляв єпископи, ігумени і якісь там смерди

не можуть судити його, бо то було б понижуючим для його княжого становища.

Князі думали, що після того, як Володимир Мономах повернув Олегові чернігівський престіл, якого він так наполегливо домагався, Олег візьме участь у нараді, дасть клятву, що порве свій ганебний союз з половцями. (Олег був жонатий з половчанкою). Але добрі пляни князів про мирну нараду та спокій розвіялися, як дим, і над княжою Україною знову нависло мариво внутрішнього неспокою та половецьких нападів. Знову, на якийсь час, затихала мирна трудова пісня українських плугатарів на полях. Її замінював пронизливий свист стріл, брязкіт мечів воюючих сторін, а потім над побоевищами та згарищами від пожеж кружляли зграї гайвороння.

“Тоді по Руській землі рідко ратаї гукали,
та часто ворони крякали,
трупи собі ділячи,
а галки свою річ говорили,
на поживу летіти збираючись“.

(З тексту “Слова о полку Ігоревім“)

Святополк з Володимиром Мономахом знову пішли війною на Олега. У суботу 3 травня 1096 року вони вигнали його з Чернігова. Олег відступив до Стародуба й заперся там за оборонними спорудами. Князі: Святополк і Володимир Мономах пішли по його слідах. Після кількох безуспішних спроб здобути Стародуб приступом, вони обступили його й тримали в оточенні тридцять три дні. Під тиском голоду Олег попросив миру.

Двоєрідні брати Олега, князі Святополк і Володимир Мономах, відпустили Олега після того, як він дав обіцянку, що прибуде до Києва на мирні переговори. Свою обіцянку Олег скріпив цілуванням хреста, що в Україні вважалося найвищою присягою.

Олег “Гореславич“ зламав дану присягу. До Києва він не пішов, а подався в Смоленщину, де зібрав війсьکو тай пішов війною на місто Муром, у якому кня-

жив його похресник — Із'яслав Володимирович (син Володимира Мономаха*).

6-го вересня 1096 року Олег розбив дружину Із'яслава. Самого Із'яслава було вбито на полі бою. Жінку Із'яслава Олег тримав у себе. З листа Володимира Мономаха, писаного до Олега, довідуємось, що Володимир Мономах просив Олега відслати (повернути) невістку-вдову. У тому ж листі він дорікав йому за убивство сина, пишучи: “дитя мое і твоє”.

З цілої сукупності історичних подій, зв'язаних з ворохобними потягненнями “Гореславного” Олега, виявляється, що Володимир Мономах хотів врозумити Олега, бо йому, Мономахові, в першу чергу потрібне було міжкняже порозуміння, бо того вимагали обставини державної політики. Заподіяна Олегом шкода була настільки великою, що її вже не легко було направити. Її вповні вистачало для його обвинувачення та покарання ще при Стародубській обсаді. Однак Святополк і Мономах того не зробили з суто етичних й християнських міркувань, які мали служити добрим прикладом міжкняжих взаємин для майбутніх поколінь княжих родів.

Володимир Мономах, який, як вже згадувалося, керував усіма важливішими справами державної політики, — старався формувати якнайкращі якості державних мужів в особах своїх синів та своїми власними прикладами показував синам, як треба підходити до державних справ.

Наслідки Мономахових прикладів вже видно в словах його сина Мстислава, якими він також звертається до Олега, просячи його піти на мирні переговори. Мстислав переконував Олега, що він простить йому навіть убивство брата (муромського князя Із'яслава).

“І я з дружиною своєю пішлю просити до батька мого і помирю тебе з батьком моїм. Хоч і брата мого убив ти, — не дивно то: в бою ж і царі і мужі гинуть”.

(З літопису “Повість Временних Літ”).

*) В примітках до літопису “Повість Временних Літ” (Художественная Проза Киевской Руси XI-XIII веков, Москва 1957), написано, що Олег був хресним батьком Мстислава і Із'яслава.

Віроломний Олег відкинув пропозицію Мстислава так само, як відкидав попередні мирові пропозиції Мстиславового батька. Зарозумілий Олег нікому не хотів коритися. Він стремів до своєї цілі — створити якнайбільше замішань, а тоді у каламуті міжкняжих неполадків захопити найбільше володінь для себе. Олега можна без перебільшення назвати найчорнішою постаттю серед українських князів другої половини XI ст.

Переслідуючи Олега по п'ятах аж до Рязані, Мстислав увесь час повторював, щоб він покався:

“Не втікай нікуди, а пішли до братії своєї з мольбою не лишати тебе Руської землі. І я пішлю до батька просити за тебе”.

Мстислав дійсно просив свого батька. Це видно з письма Володимира Мономаха до Олега:

“Послухав я сина свого, написав тобі грамоту: приймеш ти її по-доброму чи з лайкою, те і друге побачу із твоєї грамоти”.

Проф. Грушевський в своїй “Історії України-Руси” (том 2, стор. 88) пише, що коли Мстислав з своїми воїнами висунув Олега з Поволжя та Муроми, Олег опинився в прикрому становищі. Він вирішив здатися на ласку свояків і з цією метою прибув на князівський з'їзд, який відбувся в Любчу біля Києва (осінь 1097 р.).

Любецький з'їзд князів мав характер надзвичайного внутрішнього політичного значення, бо на ньому були заступлені в особах князів всі землі тодішньої Київської держави за винятком Новгороду і Полоцька. З'їзд переводився в дусі високих патріотичних ідеалів з наголосом на вироблення плянів для спільної оборони від кочових напасників-половців, а також вноrmування внутрішніх відносин між поодинокими князями. Основним моттом з'їзду були слова, які вписав літописець до літописного зводу:

“Пощо губимо Руську землю, маючи між собою ворожечу? Тим часом половці пустошать нашу землю і тішаться, що внутрішні війни між нами тривають до тепер. Будьмо однодушні від тепер і пильнуймо Руської землі! Кожний нехай має свою отчину: Святополк — Із'яславів Київ, Володимир — Всеволодове, Давид,

Олег і Ярослав (Святославичі) — Святославе, а решта ті волості, які хто дістав від Всеволода: Давид (Ігорович) Володимир, Володар Ростиславич Перемишль, Василько — Тереволь“. На тім цілували хрест, ухваливши: від тепер коли б хто розпочав війну, то на того будемо всі ми і честний хрест“. (М. Грушевський: “Історія України-Руси“, т. 2, ст. 90).

Рішення Любецького з'їзду були справді високопатріотичні та являлися добрим рецептом, розрахованим на оздоровлення розхитаного державного організму княжої України в останніх роках XI ст. Але то були тільки слова. Блискучі слова бажань і надій, бо практика старих крамольних чварів взяла верх і повела князів старим второваним шляхом незгоди та вороженечі.

Якщо можна говорити про якийсь тривкіший союз князів до часу з'їзду, то можна сказати, що тільки два князі полагоджувати свої справи з обосторонньою взаємною допомогою — це Святополк і Володимир Мономах, але кінцеві події Любецького з'їзду з осліпленням Василька Ростиславича, розхитали і той союз.

“сказав бо брат брату: “се моє, і те — теж моє“, і почали князі про мале — “се великеє“ мовити, і самі на себе крамолу кувати.

А погані з усіх сторін приходили з побідами на землю Руськую“.

(З тексту “Слова о полку Ігоревім“).

Ще не вспіли роз'їхатися князі — учасники Любецького з'їзду, як волинський князь Давид Ігорович підмовив київського князя Святополка, щоб зловити князя Василька, бо, мовляв, він — Василько входить в союз з Володимиром Мономахом і плянують напад на Святополка. Святополк спочатку вагався і жадав більших доказів про Мономахові та Василькові пляни. Давид зумів добре прибрехати Святополкові, бо Давид хотів захопити для себе галицьку землю і через це старався позбутися Василька. Святополк після роздумувань прийшов до висновку, що буде краще позбутися таким чином можливого союзу Василька й Моно-

маха проти себе. Давид і Святополк обманним способом схопили Василька. 5 листопада 1097 року в містечку Білгороді біля Києва в якійсь хатині осліпили його візантійським способом (викололи очі, щоб зробити його нездібним до війни). Літопис "Повість Временних Літ" з подробицями описує той жорстокий акт насильства.

Володимир Мономах вже приготувався йти походом на Святополка, щоб покарати його за ту ганебну участь в каліцтві Василька. Разом з Мономахом виступили проти Святополка Олег і Давид Святославичі. Заносилося на війну, але народ просив їх не воювати. Київський князь Святополк побоювався союзу Мономаха з Святославичами. Він, рятуючи своє становище, зіпхав всю вину на Давида Ігоревича. Князі вимагали від Святополка, щоб він покарав Давида Ігоревича. Святополк виконав ту вимогу князів, бо вона була на його користь так як він — Святополк тією карою Давида приєднав собі Давидові володіння. Давида Ігоревича позбавлено княжого наділу (Волині). Крім того Святополкові пощастило перетягнути на свою сторону Святославичів (Олега й Давида) і цим самим розірвав їх союз з Мономахом.

З того часу Святополк скріплює свої політичні впливи. 1100 року відбувся другий з'їзд князів у Витичеві біля Києва. Той з'їзд ухвалив одну важливу справу, а саме необхідність спільної акції українських князів проти половців. З того часу встановилися більш узгодливі відносини між українськими князями.

В рішеннях з'їзду у Витичеві помічається Мономахова досконала дипломатія. Втративши союзників (Святославичів) в користь Святополка, Мономах в першу чергу ставить плян спільної оборони, якої найбільше вимагали його землі, щоб були висунені в сторону половців. Мономах з своїх передбачень уважає за краще не порушувати справи правного наслідства "княжих отчин", бо та справа могла б знову внести замішання серед княжих відносин.

Одинадцятье сторіччя добігло свого кінця. Починався новий етап історії княжої України і на фоні в два-

надцятому столітті обрисовувалося місце для Володимира Мономаха — одного з найбільш войовничих, енергійних та тверезодумаючих князів старої України.

Володимир Мономах залишив дуже помітний слід в українській історії. Він найбільше дбав про те, щоб зберегти Київську державу та зупинити її розпад і роздроблювання на окремі князівства. Усе своє бурхливе життя він присвятив важливим справам своєї батьківщини — України, а жителі українських земель вбачали в ньому свого найхоробрішого оборонця. Крім монтування державних плянів, розрахованих на згідливі відносини між українськими князями, Володимир Мономах ще знаходив час мирити навіть розсварених візантійців.

Автор “Слова о полку Ігоревім” згадує, що “Того старого Володимира ніяк було прикувати до гір київських”. Мономах відбув більше 70 військових походів. Ніколи не почував втоми, а навпаки, запалом подивугідної енергії й завзяття вникав у всі ділянки життя. Він не звирявся на владу своїх урядовців, а старався особисто доглянути всього.

В своїм “Поученню дітям” Мономах писав: “Не тікав я, щоб зберегти життя, не щадив голови своєї”. “Діти, не бійтеся ні раті, ні звіра, робіть діло мужчин”. “Що належало робити слuzі моєму, то сам робив — на війні і на мисливствах, ніччю і днем, в жару і в стужу, не даючи собі спочинку”.

Далі в “Поученню дітям” Мономах перечеислює багато епізодів з свого життя та згадує, що бідного хлібороба, убогої вдови він ніколи не давав в образу для сильніших зверхників, дотримуючись засад християнської релігії.

На початку XII ст. втихла крамольна ворожнеча між князями і встановилися більш-менш мирні відносини між ними.

14 квітня 1101 року помер полоцький князь Всеслав — чарівник, який своїми хитрощами завдавав багато турбот Ярославовим внукам.

В “Слові о полку Ігоревім” Всеславі присвячено майже стільки саме місця, як і Олегові “Гореславичу”. З тексту “Слова” довідуємося, що навіть “віщий

Боян“ цікавився Всеславом, присвячуючи йому приспівку:

“Ні хитрому, ні вмілому, ні чаклуну вмілому — суда Божого не минути“. Правдоподібно, що Всеслав уважався небезпечним противником Володимира Мономаха, бо він “Всеслав князь людям суд чинив, князям городи рядив, а сам вночі вовком бігав“.

Володимир Мономах піддає ініціативу ще одного княжого з'їзду, який відбувся під Києвом на Долобському озері. На тому з'їзді обговорювалося питання походу на половців вглиб половецького степу. Мономах обгрунтовував свій плян походу дуже переконливо. Святополк і його впливові дружинники мотивували, що такий похід на половців весною може не добре відбитися на селянській економіці краю, бо перервуться весняні польові роботи. Мономахові однак удалося переконати Святополка про необхідність походу. Похід був успішний в користь українських князів. В битві загинули 20 ворожих князів. Багато попали до полону. 1103 року половців добре побито. До рук українських воїнів потрапила багата військова добыча. Частину печенігів та торків привели українські князі з степу та поселили на своєму пограниччі, як оборонну залогу. Це була добра тактична передумова оборонного характеру, якою, на жаль, нехтовано в минулому.

1109 року Мономах організовує другий великий похід на половців. Мономах доходить аж до Дону та завдає дошкульного удару половецькій силі.

1111 року збірні сили українських князів розбивають половців. Після того походу половці обезсилюються і вже не турбують Україну протягом довшого часу. За той час Київська держава зміцнюється та навіть леліялись надії, що Київ знову скріпиться могутністю та світовим авторитетом. Але то тільки так здавалося. Історичне нещастя чигаючи, чекало нагоди коли то нікчемні внуки руйнуватимуть велику працю своїх мудрих великих дідів. Що й незабаром сталося. . .

1113 року помер київський князь Святополк. Впливові кияни звернулися до Володимира Мономаха, щоб він залишив свій Переяслав та перейняв київський пре-

стіл. Це була не тільки така воля киян, а всіх тверезодумаючих авторитетів Київської держави.

За час перебування на становищі зверхнього київського князя 1113-1125 рр. Володимир Мономах спричинився до скріплення політичної єдності держави. Літописець свідчить, що Мономах користувався великою популярністю в своїй державі та на чужині, а для ворогів навівав страх (Літопис по Іпатському списку, стор. 208, 217, 218). Бо справді він з своїм сином Мстиславом загнав половців за Дін і Волгу та багато “поту втер за Руську землю”.

По смерті Володимира Мономаха Княжою Україною править його син Мстислав Мономахович (1125-1132).

“Мстислав гідно заступив батька і не менш високо підніс престиж київського престолу. Був наймогутнішим тоді князем, бо крім Київської землі, до нього належали ще Новгород і Смоленськ; брати сиділи на Волині, у Переяславі і в Ростові-Суздалі. Браття жили дуже дружньо і в усьому піддержували Мстислава так, що він був справжнім володарем України, як його батько”. (М. Терлецький, “Нарис Історії Середньовіччя”, стор. 94. Вид. “Вернигора”, 1947).

Роки князювання Володимира Мономаха та його сина Мстислава можна назвати погідним часом внутрішнього та зовнішнього спокою. За той порівняно недовгий час, який тягнувся два десятиліття, вспіли приготитися нанесені половцями рани; утихомирилися сварливі міжкняжі відносини; піднявся рівень народного й державного добробуту, бо це сприяло підсиленню економіки краю — розвиткові сільського господарювання, ремісництва, розбудови міст, торгівлі та інших галузей.

Відігнані далі на схід половці сиділи тихо. Після того, як вони зазнали дошкульних ударів від княжих дружинників, їх вже не кортіло до набігів на українську землю*).

*) У “Слові про загибель руської землі” згадується про Володимира Мономаха, “яким половці дітей своїх лякали ще в колиці, а Литва із болота на світ не показувалась, а угри камінні міста кріпили залізними воротами, щоби на них великий Володимир не

Але при тій погідній ситуації добробуту й спокою, окремі князівства значно скріпилися і разом з тим мріяли про усамостійнення. Не пройшло багато часу для вияву їхніх таких бажань, бо вже після смерті Мстислава Мономаховича 1132 року розпочинається вперта боротьба за Київ. Київ декілька разів переходив з рук у руки і, як завжди, так і при тій ситуації, внутрішню суєту використали зовнішні вороги-половці.

У роках: 1149, 1150, 1153, 1159, 1164, 1167, 1168 ведуться завзяті, кровопроливні війни з половцями. Половці численними ордами підступили до українського пограниччя, захопивши великі степові простори аж до побереж Азовського й Чорного морів, беручи обхватом південно-східні границі Київської держави. Населення покидало свої пограничні місця осідку й мандрувало вглиб країни у безпечніші місця. Половецьке лихоліття давало себе відчувати з великою дошкульністю. Перервалася зовнішня торгівля, бо торгові шляхи були zagrożені. Там, де паслися табуни коней, стада рогатої худоби й овець, — залишилося пусте дике поле.

“Встала обида в силах Даждьбожого внука,
ступила дівою на землю Трояна,
заплескала лебединими крильми на синім
морі біля Дону;
плещучи, прогнала багаті часи”.

Такими словами характеризує лихоліття геніальний поет старих українських часів, подивугідний майстер образу й вислову — автор “Слова о полку Ігоревім”. Историчне нещастя він пояснює мітологічним образом крилатої діви, що появляється на сході, як передвісник великого лиха.

Розглядаючи припорошені пилом часу події української давнини, зроджується співчуття до гіркої долі народу, який так багато натерпівся протягом довгих століть. Одноразово з співчуттям зроджується гордість

наїхав”. (“Художественная проза Киевской Руси XI-XIII веков”, стор. 253).

за лицарську войовничість та титанічну витривалість тих давніх трудяг й звитяжних оборонців української землі. Коли приходив грізний момент, жителі кричали на своєму вічу: “Всі підемо і з дітьми”. Коли ж у міжкняжих війнах їм уривався терпець, тоді на вічу категорично заявляли: “Мирись, князю, або сам за себе дбай”. Не рабське скигління, а горде почуття свободи відчувається в тих давніх окликах.

Від 1132 року, як вже згадувалося, велися вперті змагання удільних князів запанувати над Києвом, бо Київ уважався столицею України-Русі. Хто засідав у Києві, той мав владу над всіма князями.

Року 1169 нікчемний потомок Володимира Мономаха, відомий в історії під назвою Андрія Боголюбського, знівечив вікові принципи в ролі Києва, порушуючи прийнятну засаду: “не місце йде до голови, а голова до місця”. Андрій Боголюбський (вихований у Суздалі) уважав місто Київ чужим для себе і своїх плянів у формуванні нової держави. Андрій силою здобув Київ. Віддав його своїм воїнам на цілковите розграбування. (Взяв “на щит”). “Протягом трьох днів тривало грабування старої столиці... Київ зовсім занепав після його розгрому в 1160 р.”. (“Історія РСР”. Частина I. під редакцією проф. Г. М. Панкратової. Стор. 59. Київ-Харків 1945 р.).

“Розгром Києва військами Боголюбського в історичній науці нерідко зображається якимось винятковим фактом, що не має собі подібних. Проте такий погляд не відповідає історичній дійсності. Феодальні війни дуже часто супроводилися розоренням міст, і поведінка війська Боголюбського в Києві не є винятком”.

“Ця подія деякими істориками розглядається як момент, коли Київ остаточно втрачає своє значення столиці Русі і Київська держава закінчує існування. Це абсолютно неправильно”.

(“Нариси стародавньої історії Української РСР”. В-во А. Н. УРСР. Київ 1959 р. Стор. 570).

Як видно, в так званій радянській історичній науковій політиці існують розходження в питанні історич-

ної ролі Андрія Боголюбського, хоч добре помітно, що А. Н. УРСР намагається вибілювати нікчемну роль Андрія Боголюбського. Якщо йдеться про об'єктивну наукову історичну правду, то безсумнівно та правда по стороні проф. Г. М. Панкратової: "Київ зовсім занепав після його розгрому в 1169 р.". Із занепадом Київ перестав користуватися своєю зверхністю над удільними княжими престоломи, що й було основною причиною занепаду Київської держави, як цілості, а половецькі орди були тільки тими гіенами, які шарпали розбите й кволе державне тіло.

Боротьба за Київ не припинялася. В основному це була боротьба двох княжих династій: Мономаховичів і Ольговичів за володіння Києвом. Боротьба за Київський престіл між князями-претендентами переходила в досить відразливі форми і цим самим зроджувала в киян або пасивну нехіть, або явне бунтарство, яке супроводилося заворушливим невдоволенням та грабунками дворів і майна міської знаті.

Як уже згадувалося, боротьба за Київ відбилася на економіці краю. Чужоземні купці не відважувалися посилати свої товари небезпечними шляхами. Отже, товарообміну і постачання необхідних для щоденного вжитку товарів не було в достатній мірі. Навіть місцевий товарообмін спадав до мінімального рівня, а це й було причиною грабінництва та заворушень. Лихварі й спекулянти використовували матеріальні недостачі для своєї особистої наживи і тому не дивно, що населення грабувало їхні двори й склади.

Той період боротьби за Київ позначився в історії, як один з найслабших. Імена князів на Київському престолі чергуються часто і це саме вже свідчить про нестійкість політичної п'лятформи Київського князівства.

Починається час безупинних війн з половцями. Себто, нова хвиля половецьких набігів. Починаючи від 1184 року протягом десяти літ українські князі зробили 20 походів на половців. Можна собі уявити скільки труду, турбот і людських жертв коштували тих двадцять війн. Не було спокою також на литовському по-

граниччі. Автор “Слова о полку Ігоревім” згадує подію битви Всеславого внука Із’яслава з литовцями 1183 р., де “Самотній, зронив він жемчужну душу з хороброго тіла...” і тим самим “погубив славу діда свого Всеслава...” “Погубив” славу тому, що не був підтриманий своїми братами. Суворо осуджує їх автор “Слова...”:

“Ярославе і всі внуки Всеславі!
Уже понизьте стяги свої,
вкладіть свої мечі пощерблені:
уже бо вискочили ви з дідівської слави!”

Відомо, що полоцький князь мав “славу” більш відважного авантюриста, аніж староукраїнського патріота. Все ж таки автор “Слова” ставить ту Всеславу “славу” вище тих діл, що їх творили його здібнілі внуки. Авторіві “Слова о полку Ігоревім” особа князя Всеслава ввижається як бравурно-авантюрицька постать, як окремий характер з вийнятковими рисами, але Всеслав не був героєм-патріотом у повному розумінні цього значення.

Цікаво й те, що автор “Слова” в описах подій, зв’язаних з невдалим, але героїчним походом на половців князя Ігоря Святославича, не тільки згадує тогочасного київського князя Святослава, але й сповиває його небуденним ореолом слави, хоч сам по собі — як пише академік М. К. Гудзій — це був непомітний князь. Автор “Слова” ставить його на центральне авторитетне місце не як історичну особистість, а скорше як символ єдності, як зверхнього князя, якому мусіли б коритися всі інші удільні князі Київської держави.

1184 року південні князі Київської держави перед лицем безпосередньої загрози, що нею були половці, спільно з князем Святославом вдарили на половців. Похід увінчався блискучим успіхом. Крім багатой здобичі русичі забрали до полону сім тисяч половецького війська і самого хана Коб’яка з синами.

“Святослав грізний великий київський.
Грозою був він:
настрахав своїми сильними полками

і харалужними мечами,
наступив на землю Половецьку,
притоптав горби і яруги,
змутив ріки і озера,
висушив потоки і болота.
А поганого Коб'яка
із лукоморя,
із залізних великих полків псловецьких
як вихор, вихопив.
І упав той Коб'як
в граді Києві,
в гридниці Святослава“.

(З тексту “Слова о полку Ігоревім“)

Князя Ігоря Святославича не було у спільному поході князів на половців. Хоч він мав репутацію чепримиреного ворога половців, бо навіть висловлювався: “Не дай Бог нам відмовлятися від війни з поганими, — погані всім нам спільний ворог“, — Ігор Святославич не міг приєднатися до походу князів через погані кліматичні умови (через ожеледицю). Але через короткий час після того він сам пішов на половців, не радячись головного князя Святослава.

Новгород - Сіверський князь Ігор Святославич (внук Олега “Гореславича“) разом з своїм братом Всеволодом, сином Володимиром та племінником Святославом Ольговичем, 1 травня 1185 року пішов війною на половців. У той час сталося затемнення сонця і впливові дружинники старалися відраджувати Ігоря від походу, мовляв, затемнення сонця є пересторогою військової невдачі. Ігор не послухав ради дружинників. Він вперто хотів доконати свого бажання:

“Хочу бо, — сказав, —
списа переломити кінець поля Половецького;
з вами, русичі,
хочу голову свою положити
або напитися шоломом з Дону!“

Під впливом жадоби особистої слави молодий, рішучий князь Ігор пустився на ризиковний крок, яким

до певної міри можна пояснювати і сепаратні потягнення міжкняжих відносин, які були основною причиною політичної слабости тих часів.

“Мужаймося самі —
минулу славу самі заберем
і прейдешню самі поділим!”

Автор неперевершеного старого українського літературного пам'ятника “Слово о полку Ігоревім“, при описі самої історичної події Ігорєвого походу, у якому, правдоподібно, сам автор брав участь, поділив свою творчу увагу: з одної сторони він високо підносить героїчні властивості Ігоря, Всеволода та дружинників, а з другої, він у відповідних місцях робить вставки докору Ігорєві за його такий нерозважний, самовільний вчинок, що перетворився у трагічну військову невдачу.

Описом природи й самої битви, невідомий автор “Слова“ створив пречудові художні картини, якими захоплювалися і захоплюватимуться не одні покоління українських і світових поетів:

“Довго ніч меркне.
“Зоря-світ запалала.
Мла поля покрила.
Щебіт солов'їний заснув,
говір галок пробудивсь.
Русичі великі поля черленими щитами перегородили...”

або

“Дрімає в полі Олегове хоробре гніздо.
Далеко залетіло!
Не було воно на кривду породжене
ні соколу,
ні кречету,
ні тобі, чорний ворон,
поганий половчине!”

(З тексту “Слова о полку Ігорєвім“)

У битві спочатку мав перевагу Ігор, але другого дня на його військо насунули більші половецькі сили. Ігорєві воїни не витримали ворожої навали і “третього

дня під полудень упали стяги Ігореві“. Так на річці Каялі Ігор і його спільники потерпіли невдачу. Поразка була страшною. Вся дружина майже була перебита, або забрана до полону. Ігор з сином, братом і племінником попали до половецького полону також.

“Тут Ігор князь пересів із сідла золотого
у сідло невольниче“.

Перемога половців на річці Каялі стала черговим лихом для української землі. Після того, як пише автор “Слова“, половці розсіялися по українських землях “наче пардуже гніздо“. Вістка про невдачу Ігоря розвіялася сумом по околицях. Вороги раділи. Раділи й готи, що жили на Таманському півострові, надіючись на добру торгівлю з половцями.

“І от готські красні дівчата
заспівали на березі синього моря:
дзвонячи руським злотом...“.

Готські поселенці в Причорномор’ї, що залишилися там після розгрому гунами основної маси готських колонізаторів у кінці 4 ст., з суто економічних мотивів сприяли кожному половецькому походу на Україну-Русь, бо після вдалих походів половці продавали готам невільників та награвоване українське добро. Куплених у половців полонених русичів готи повертали додому за вигідну для себе викупну ціну “руським золотом“. З цього видно, що згадка про радісний спів готських дівчат та дзвін руського золота, вжита автором не випадково, а як підкреслення відомих політично-економічних відносин.

Дуже вдалим творчим засобом автор “Слова о полку Ігоревім“ описує третій епізод, а саме, сон київського князя Святослава, який Святослав переповідає своєму боярському оточенню. Бояри вже знали про Ігореву поразку й прийшли повідомити князя Святослава. Отже, сон київського князя і повідомлення бояр мають одне й те саме спільне тривожне підложжя.

“Тоді великий Святослав ізронив злоте слово,
з сльозами змішане...“

Звертаючись до Ігоря й Всеволода, Святослав з гір-
котою говорить:

“Що ж натворили ви моїй срібній сідині?”

Нарікає київський князь Святослав, що князі не
допомагають йому і через те “на нещастя година обер-
нулась”.

“Он в Римові кричать під шаблями половецькими,
а Володимир під ранами.

Туга і печаль сину Глібовому!”

Розбивши війська Ігоря і його спільників, поло-
вецькі хани Гзак і Кончак пішли вглиб української
території. Гзак подався на Посемье, а Кончак на Пере-
яславщину. Переяславський князь Володимир Глібович
був важко ранений при обороні Переяслава і помер
через два роки. Кончак також зруйнував місто Римов
на річці Сулі.

У третьому епізоді автор “Слова о полку Ігоревім”
устами київського князя Святослава перераховує ті
основні причини, які заснували-затуманили бентежне
тло сумних часів. Автор, як патріот, говорить від себе,
від своєї власної душі з повною щирістю з журбою за
долю своєї батьківщини.

Він і хвалить Ігоря й Всеволода за їх прикладне
геройство, але й також картає їх за політичну нероз-
важність і славолюбність.

Відчувається, що основне брєнїння тонів авторо-
вого голосу зводиться до заклику-прохання, зверненого
в першу чергу до сильних князів, щоб вони зрозуміли
надзвичайну тривожну складність історичного моменту
та об'єдналися для спільної дії — відплати половцям
за заподіяні кривди.

У своєму звертанні до сильних князів, автор вияв-
ляє себе великим пропагандистом. Він говорить-про-
мовляє до совісти їх, до розуму, до амбіції їх, як носіїв
традицій колишньої бравурної дідівської і прадідів-
ської слави.

“Великий княже Всеволоде!

Не мислиш ти прилетіти іздалека —

отчий золотий стіл постерегти!
Ти ж бо можеш Волгу веслами розкропити,
а Дін шоломами виляти!“

Князь Всеволод Юрійович (брат Андрія Боголюбського) уважався тоді найсильнішим, як своєю військовою силою, так і своїми багатствами. Натяк на те, що він може “Волгу веслами розкропити“ правдоподібно стосується його успішного походу на волзьких болгар, що був його дуже вдалою військовою операцією за кілька років перед походом Ігоря.

З особливими словами звеличування звертається автор “Слова“ до Галицького князя Ярослава “Осмомисла“:

“Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти на своїм злотокованім столі,
підпер гори угорській своїми залізними полками,
заступивши королеві путь,
зачинивши Дунаю ворота...“.

Князь Ярослав Осмомисл, що уважався дуже розсудливим (Осмомисл бо мав вісім думок і вісім турбот на один раз). Крім того, він був відомий своїми вояцькими здібностями та не раз завдавав клопоту султанам на півдні. Ті високі кваліфікації князя-державника і авторитет зберіг Ярослав аж до своєї смерті 1187 р.*).

Володіння Ярослава Осмомисла, що творили собою Південно-Західню Русь, уважалися щасливим закутком української землі, бо вони були найбагатші й найгустіше заселені. Напади степовиків обезсилювали Подніпров'я, а землі Південно-Західньої Русі були, як у Бога за дверима.

Саме звернення до князів, з точки погляду історично-політичних міркувань, являється соборним кличем до державної єдності — пересторогою перед грізними

*) Самим зверненням до Ярослава Осмомисла, автор “Слова“ дає дослідникам переконливий аргумент, що “Слово о полку Ігоревім” є дійсною пам'яткою XII ст. і написане ще за життя Ярослава Осмомисла, тобто, перед 1187 роком.

силами, яку висловлював автор незадовго перед татаро-монгольською навалою.

Автор "Слова" з особливим зверненням-проханням звертається до володарів двох відокремлених осередків: Всеволода Юрійовича (Велике гніздо), що був володарем Північно-Східньої Русі і Ярослава Осмомисла-володаря Південно-Західньої Русі, щоб вони допомогли старій українській державі втриматись на відповідному рівні свого призначення на Сході Європи, допомогли зберегти єдність і могутність.

В своїх далекозорих передбаченнях автор не скривав своєї тривожної журби за майбутню долю своєї землі, хоч не зовсім тратив надію на кращі часи й кращі можливості. З цією метою він навіть відступає від правдивої історичної дійсності. В той час, як Ігор тікає з половецького полону і одинадцять днів полями добирається до Новгород-Сіверського, він — автор штучно показує Ігоря в напрямку до Києва, де він має з'явитися перед "грізним" "великим" київським князем Святославом та скласти перед ним звіт за свій поступок, що був вчинений без його волі й відому. Цим самим автор "Слова о полку Ігоревім" у черговий раз підкреслює необхідність внутрішнього державного правопорядку, як одної з першочергових передумов до централізації управління та спільних дій князів в оборонних заходах, що їх так потребували пограниччя України-Русі.

Прекрасні думки й слова великого поета старої княжої України не знайшли відгуку в черствих серцях розсварених князів.

Київ занепадав . . . Котилася до занепаду вся Київська держава, що була світилом культури й цивілізації на Сході Європи. Над золотими банями київських церков, над пречудовими краєвидами української землі збиралися чорні хмари — передвісники нового лихоліття, бо у східній Монголії біля озера Буїр-Нур формувалися грізні сили монголо-татарського наступу на Європу . . .

ДЖЕРЕЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Історія України-Руси, том I, II. Нью Йорк 1954.
2. Дорошенко Д. Історія України, Нью Йорк 1957.
3. Полонська-Василенко Н. Київ часів Володимира та Ярослава. Видавництво Ю. Тищенко. Прага 1944.
4. Небелюк М. Анна Ярославна. Париж-Леон 1952.
5. Панкратова Г. М. Історія СРСР. Частина I. Київ-Харків 1945.
6. Терлецький М. Нарис історії середньовіччя. В-во "Вернигора" 1947 року.
7. Космінський Є. О. Історія середніх віків. Київ 1958.

СПІЛЬНІ ПРАЦІ КІЛЬКОХ АВТОРІВ

8. Художественная проза Киевской Руси XI-XIII веков (повесть временных лет). Москва 1957.
9. Слово о полку Игоревім (Передмова М. К. Гудзія. Текст перекладу Л. Є. Махновця). Київ 1955.
10. Нариси стародавньої історії Української РСР. Київ 1959.

ЧИТАЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

БІБЛІОТЕКУ

**Вільне
Слово**

1. Константин Біда: "НА ВЕРШИНАХ ІДЕЇ І ФОРМИ" (вичерпано)
2. Микола Приходько: "ДАЛЕКИМИ ДОРОГАМИ", повість у двох томах із визвольної боротьби українського народу (1928-1958 рр.)
Ціна обох томів \$7.00
3. Календар "СЛОВО" на 1961 рік \$1.00
4. Володимир Шелест: "КНЯЖА УКРАЇНА У СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ" \$0.50

Друкуються:

5. Богдан Галайчук: "ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР"
6. ТАРАС ШЕВЧЕНКО — збірник з нагоди 100-их роковин з дня смерти Пророка України
7. Кнут Гамсун: "РЕДАКТОР ЛЮНГЕ" — роман у перекладі Б. Олександрова

Замовлення надсилати на адресу "Вільного Слова":

"VILNE SLOVO"

286 Lisgar St. — Toronto 3, Ont. — Canada

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Вільне **Слово**

УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖНЕВИК
заснований у Торонті у 1934 році

“ВІЛЬНЕ СЛОВО” — це ілюстрований часопис, що вірно служить інтересам цілого українського народу.

“ВІЛЬНЕ СЛОВО” — приносить завжди цікаві статті на різні теми, репортажі і вістки з українського життя та цілого світу.

“ВІЛЬНЕ СЛОВО” — демаскує облуду ворожої московсько-більшевицької пропаганди і ширить ідею визволення України.

“ВІЛЬНЕ СЛОВО” — є щирим приятелем читача і ширить любов українця до українця.

Річна передплата в Канаді — \$6.00.

Поза Канадою — \$7.00.

ЗАМОВЛЕННЯ СЛАТИ:

“VILNE SLOVO”

286 Lisgar St. — Toronto 3, Ont. — Canada

Канадсько-Український Бібліотечний Центр
Канадське Товариство Приятелів України
Торонто – Канада

ВИДАВНИЦТВО "ВІЛЬНЕ СЛОВО"